

Галина Мороз, к. ю. н.

Василь Стусяк

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,
Україна*

ПРАВОВА СУТНІСТЬ ПУБЛІЧНИХ ПРИРОДОРЕСУРСНИХ СЕРВІТУТІВ

Halyna Moroz, PhD in Law

Vasyl Stusiak

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Ukraine

LEGAL NATURE OF PUBLIC EASEMENTS ON NATURAL RESOURCES

In the article, the authors explore the issue of the rationale for introducing legislation on public easements on natural resources into Ukrainian environmental (natural resources) legislation. Based on the existing research and theoretical underpinnings as well as international practices, the conclusion is reached about the viability of this type of easement relations. In the paper, a public easement on natural resources is considered a sector-specific means of ensuring and balancing out the interests, including environmental interests of owners of natural resources, users of natural resources, territorial communities and the state. A proposal was made to ensure a public procedure for granting such easements that can be enforced by the mechanism of public hearings. In addition, it is suggested that the grounds for officially implementing and revoking such easements should be clearly defined.

Keywords: easement, easement on natural resources, environmental interests, public and private interests, guarantees of ensuring public easements on natural resources.

Постановка проблеми. Одним із механізмів забезпечення публічних інтересів у контексті використання корисних властивостей довкілля, можна вважати публічний природоресурсний сервітут.

В науці триває полеміка про правову природу та сутність публічних природоресурсних сервітутів, а також про доцільність їх законодавчого закріплення в екологічному та природоресурсному законодавстві України. Різновекторні наукові підходи, ймовірно, зумовлюють невизначеність законодавця, що проявляється у відсутності норм щодо конкретизації сутнісних характеристик публічного природоресурсного сервітуту.

Метою статті є дослідження дискусійного на сьогодні та все ще не узгодженого на доктринальному рівні питання перспектив впровадження інституту публічного природоресурсного сервітуту в українське законодавство. Певні ознаки та прояви врегулювання відносин, наближених до публічного сервітутного природокористування, хоча і мають місце на рівні деяких кодифікованих актів природоресурсного законодавства (ст. 88 Водного кодексу України, ст. 23 Лісового кодексу України, ст.99 Земельного кодексу України), проте закріплені можливості обмеженого користування природними ресурсами необмеженим колом осіб в законодавстві прямо не виділено у вигляді права публічного природоресурсного сервітуту.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Доктринальні підходи у визначенні сутності сервітутного права сформульовані у працях, перш за все, вчених цивільно-науки: О.А. Підпригори, Є.О. Харитонова, В.В. Луця, І.Б. Новицького В.І. Нагнибіди, Я.В. Оніки, В.В. Цюри, А.А. Рябова, А.В. Сосніної, В.М. Хвостова та ін. Окремі аспекти щодо правової природи публічних, у тому числі земельних та інших природоресурсних сервітутів та можливості їх запровадження в українському законодавстві обґрунтовувались у працях представників еколого-правової та земельно-правової науки (Н.Р. Кобецької, П.Ф. Кулинич, В.В. Носіка, М.В. Шульги, Т.Є. Харитонової, В.Д. Сидор, А.К. Соколової, І.О. Костяшкіна, І.І. Каракаша, Д.В. Бусуйок,

Р.І. Марусенка, М.К. Черкашиної, М.М. Заверюхи, І.В. Мироненка та ін.). Водночас, вважаємо за необхідне додатково звернутись до розгляду питання перспектив законодавчого впровадження публічних природоресурсних сервітутів як способу забезпечення балансу та рівноваги інтересів власників та/чи користувачів земельних ділянок відповідного цільового призначення.

Виклад основного матеріалу. Виходячи з галузевої приналежності норм, суб'єктного складу та характеру інтересів, на який спрямовуються та які при цьому захищаються, сервітути за своєю правовою природою бувають приватноправовими та публічними.

Особливості публічних сервітутів полягають в тому, що вони обумовлюються суспільними (публічними) інтересами та встановлюються щодо невизначеного чи значного кола осіб, як правило, на невизначений термін. В найбільш загальному розумінні публічний інтерес – це інтерес всього суспільства у володінні та користуванні певними благами. Публічним вважається все те, що стосується благ та інтересів спільноти, а приватним – усе, що стосується благ та інтересів кожного з її учасників¹. Водночас, така теза потребує деяких уточнень.

Для європейського права присутня ідея про те, що публічний інтерес у визнанні і захисті прав лежить в основі самого існування Європейської конвенції з прав людини, та, власне, фундаментальних прав людини. Цей аргумент полягає в тому, що суспільство в цілому виграє, коли люди захищені від надмірної державної влади і здатні жити і функціонувати автономно².

Досить поширеною є думка про те, що публічний інтерес є певною сукупністю приватних інтересів³, більше того, приватний екологічний та публічний екологічний інтереси не можуть суперечити один одному, оскільки за змістом співпадають, у них однакова спрямованість та єдиний об'єкт – безпечне довкілля. Приватний екологічний інтерес опосередкований суб'єктивним правом на безпечне навколишнє природне середовище. Це право існує в абсолютному правовідношенні, де йому кореспондує обов'язок інших осіб утримуватися від дій, що порушують дане право. У випадку порушення права на безпеку довкілля у носія приватного екологічного інтересу виникають інтереси, майнові за змістом, що пов'язано із необхідністю відновлення порушеного права, у тому числі необхідним може бути понесення матеріальних затрат на відновлення природного об'єкта⁴. В даному випадку приватний майновий інтерес є похідним від приватного екологічного інтересу. Однак можлива й інша ситуація, коли особа зацікавлена не тільки в якості чи безпечності природного об'єкта, а в першу чергу в його корисних, у тому числі, ресурсних властивостях. За таких умов йдеться про прямий приватний економічний (майновий) інтерес. Якщо такий інтерес є важливим, значимим для значної кількості осіб, то такий інтерес набуває ознак публічності, а отже, повинні бути належно обґрунтовані правові механізми його врахування та забезпечення. Важливо підкреслити, що незважаючи на економічний (майновий) зміст даного інтересу, його межі не повинні виходити за рамки екологічності, визначені, власне, публічним екологічним інтересом. Тобто, слід враховувати науково обґрунтовану пріоритетність публічного екологічного інтересу у формуванні цілей, принципів, засобів правового регулювання відносин використання природних ресурсів⁵.

Ефективним засобом попередження виникнення дисбалансу інтересів, забезпечення їх співіснування і розумного співвідношення, є право. За допомогою правових механізмів здійснюється відповідний регулятивний вплив на певну сферу відносин. Часто в літературі застосовують конструкцію «баланс інтересів». В сфері екологічних відносин такий підхід видається не зовсім доречним, оскільки «баланс» – це «рівновага» всіх інтересів, що неможливо забезпечити водночас. Насправді складність полягає у виявленні (виокремленні), в першу чергу, публічного інтересу, оскільки, як уже зазначалось, публічний інтерес – це певна сукупність приватних інтересів, що притаманні кільком особам або необмеженому колу осіб. Саме ж поняття балансу не може розглядатися як щось монументальне, оскільки для дотримання рівноваги будь-яка зміна вектору

¹ Трофімова, Л.В. (2009). Податкова політика в контексті дихотомії «публічний інтерес-приватний інтерес». *Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка, право)*, 4(47). 170.

² Раїмов, Р.І., Пасічник, А.В. (2018). Особливості публічного інтересу. *Юридичний науковий електронний журнал*, 2, 152.

³ Коломієць, Т.О. (2004). *Адміністративний примус у публічному праві: теорія, досвід та практика реалізації*. Запоріжжя: Поліграф, 12.

⁴ Мисник, Г.А., Мисник, Н.Н. (2006). Публичные и частные интересы в экологическом праве. *Экологическое право*, 2, 31.

⁵ Кобецька, Н.Р. (2016). *Дозвільне та договірне регулювання використання природних ресурсів в Україні*. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юрид. наук. Київ, 14.

приватного інтересу повинна знаходити своє відображення в зміні публічного інтересу і навпаки¹.

В якості дієвого та, на наше переконання, перспективного правового механізму забезпечення та максимального врахування публічних та приватних інтересів власників природних ресурсів та їх користувачів можемо вважати інститут природоресурсних сервітутів. В межах даного дослідження йдеться про такий його різновид як публічний природоресурсний сервітут.

В науці екологічного права неодноразово обґрунтовано положення про те, що публічний сервітут виступає однією із гарантій реалізації права загального природокористування. Також у країнах романської правової групи відповідні публічно-правові обмеження називаються публічними сервітутами². Загалом публічно-правові екологічні обмеження, як спеціальний галузевий спосіб регулювання відносин щодо забезпечення публічних інтересів, включають в себе: природоохоронні заборони і вимоги до господарської діяльності; обмеження суб'єктного складу права власності та обороту природних об'єктів: функціональні й територіальні обмеження у використанні природних ресурсів, засновані на принципах попередження (не завдання) екологічної шкоди, раціонального, комплексного та цільового природокористування; обтяження природних об'єктів, пов'язані з здійсненням загальнодоступного (загального) природокористування і встановлення публічних сервітутів³.

Право загального природокористування є окремою правовою конструкцією з притаманними їй ознаками (особливостями). Публічний сервітут також є самостійним правовим явищем. Принципова відмінність полягає в наступному: якщо право загального землекористування встановлюється законодавством і має своїм об'єктом всі земельні ділянки, призначені для такої мети, то сервітути, включаючи публічні, встановлюються щодо окремих індивідуально-визначених ділянок⁴. Водночас, в правовій науці триває полеміка щодо необхідності та самостійності публічних сервітутів: цивілісти заперечують спроможність цього поняття, вказуючи на неможливість розглядати його в якості різновиду сервітуту, а фахівці з адміністративного права, навпаки, доводять його життєздатність і затребуваність.

В науковій літературі обґрунтовується теза про те, що встановлення сервітуту є більш логічним стосовно приватних власників та конкретних прав визначеного кола осіб, на користь яких він встановлюється⁵. Я.В. Оніка наголошує на виключній приватноправовій природі сервітутів та відсутності сенсу встановлювати подібне право під назвою сервітуту, тим більше публічного, який взагалі чинним законодавством України не передбачений⁶. Вказують й про недоцільність використання конструкції публічних сервітутів для законодавчого забезпечення вільного доступу людини до природних благ⁷, оскільки в зміст права загального природокористування включається можливість усіх громадян безперешкодно користуватися природними благами (за умов дотримання встановлених правил охорони довкілля та відсутності обмежень, встановлених з метою охорони життя і здоров'я громадян, охорони навколишнього природного середовища та з інших передбачених законодавством підстав).

Як зазначає В.В. Семків, законодавчі обмеження, пов'язані з реалізацією права загального природокористування хоча й володіють ознаками сервітутних відносин публічного характеру, але з аналізу положень ЗК України та ЛК України можна прийти до висновку, що у більшій мірі підстави обтяження конкретного об'єкта сервітутом не визначають дієвого механізму вирішення конфліктів, які виникають при зіткненні інтересів кількох природокористувачів в процесі природокористування, особливо це стосується тих природних об'єктів, щодо яких передбачена можливість множинності

¹ Раїмов, Р.І., Пасічник, А.В. (2018). Особливості публічного інтересу. *Юридичний науковий електронний журнал*, 2, 151.

² Шмигова, О.М. (2010). *Правове регулювання рекреаційного природокористування в Україні та інших державах*: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. Київ, 9, 15;

Черкашина, М.К. (2008). *Юридичні гарантії права природокористування*: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. Харків, 6.

³ Рудень, О.В. (2014). *Правова природа та юридичні ознаки екологічних договірних відносин*. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України*, 197 (3), 156.

⁴ Мироненко, І.В. (2013). Зміст та значення публічних сервітутів для правового регулювання земельних відносин, *Держава і право. Юридичні і політичні науки*, 60, 346.

⁵ Кобецька, Н.Р. (2016). *Дозвільне та договірне регулювання використання природних ресурсів в Україні*. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юрид. наук. Київ, 64-65.

⁶ Оніка, Я.В. (2015). *Речові права на земельні ділянки лісгосподарського призначення: цивільно-правовий аспект*. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юрид. наук. Харків, 142, 144.

⁷ Кобецька, Н.Р. (2016). *Дозвільне та договірне регулювання використання природних ресурсів в Україні*. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юрид. наук. Київ, 17.

суб'єктів їх використання (мисливські угіддя, ділянки надр тощо). Вирішенню таких проблемних питань могло б слугувати закріплення приватних природоресурсних сервітутів¹.

Разом з тим, категорія публічного природоресурсного сервітуту також є обґрунтованою. Публічний сервітут навряд чи може розглядатися як явище цивільно-правового характеру, оскільки мета його встановлення свідчить про приналежність публічно-правовому порядку. Однією з причин встановлення публічних сервітутів є інтенсивне здійснення державою функцій самостійного суб'єкта господарювання, участь в різних видах виробничо-комерційної діяльності. Це означає, що інтерес, який відображають публічні сервітути (часто він позначається як «публічний» чи «суспільний») далеко не завжди є таким, що дійсно має всеохоплюючий загальнодержавний чи загальносуспільний характер. Публічні сервітути можуть встановлюватись в інтересах держави, місцевого самоврядування чи місцевого населення². Так, на сьогодні, держава є активним учасником цивільно-правових за своєю природою відносин. В таких випадках фактично реалізується державний інтерес, що має не публічний (в класичному розумінні), а, в умовному розумінні, «приватний» характер³. Однак навіть забезпечуючи свій власний приватний інтерес, держава не може йти врозрід з публічним екологічним інтересом, оскільки саме держава є виразником цього інтересу, що зумовлено необхідністю реалізації певних цілей та завдань, які держава виконує від імені суспільства.

На сьогодні велика кількість природних ресурсів, зокрема водних об'єктів, лісів, є орендованими. Орендарі не завжди сумлінно виконують зобов'язання щодо надання можливості громадянам вільно і безперешкодно користуватися природними ресурсами загального користування. Тому підтримуємо пропозицію Г.В. Анісімової щодо необхідності приділити більшу увагу сервітутному праву й завдяки розгалуженню екологічних обов'язків забезпечити безперешкодний доступ до природних об'єктів. Встановлення природоресурсних, або як їх ще називають – «екологічних» сервітутів, визнано загальним і галузевим способом забезпечення публічних екологічних інтересів⁴.

Специфіка публічних сервітутів полягає в тому, що вони обумовлюються суспільними (публічними) інтересами та встановлюються щодо невизначеного кола осіб. Наприклад, публічним земельним сервітутом пропонується вважати право обмеженого користування чужою земельною ділянкою, встановлюване для необмеженого кола осіб законом, іншим нормативним актом, рішенням суду⁵. Тобто, публічний сервітут за своєю природою – це межі права власності. Виділяють такі ознаки публічного сервітуту: 1) найбільш характерною рисою поняття «публічний сервітут» є суб'єктний склад. Так, публічний сервітут має в якості суб'єкта абстрактне, не конкретизоване коло осіб; 2) порядок встановлення публічного сервітуту має деякі особливості. Публічний сервітут встановлюється законами чи іншими нормативними актами; 3) за своїми цілями публічний сервітут відрізняється від приватного. Метою його встановлення є необхідність забезпечення суспільних та державних інтересів, тобто публічних інтересів⁶. Встановлення публічного природоресурсного сервітуту в ідеалі повинно узгоджуватись із інтересами зацікавленої екологічної громадськості, природокористувачів загалом, які реалізують свої права як в порядку загального, так і в порядку спеціального природокористування. Повинен бути забезпечений публічний порядок встановлення таких сервітутів, що може забезпечуватись через механізм громадських (публічних) слухань. Підстави виникнення та припинення також слід чітко визначити на законодавчому рівні.

Насправді сервітут, у тому числі публічний, має регулятивно-обмежувальне значення, оскільки практично не залежить від волі власника та має імперативний характер. Разом з тим, слід розуміти, що встановлення такого виду сервітутів в окремих, дійсно виключних випадках, повинно допускатись

¹ Семків, В.В. (2013). Природоресурсові сервітути за законодавством України: сучасний стан та перспективи розвитку: *Право, суспільство і держава: Міжнародна науково-практична конференція* (Київ, 15-16 лютого 2013 р.). Київ, 82.

² Мироненко, І.В. (2013). Зміст та значення публічних сервітутів для правового регулювання земельних відносин, *Держава і право. Юридичні і політичні науки*, 60, 345.

³ Кобецька, Н.Р. (2007). Розмежування та взаємодія публічних і державних екологічних інтересів. *Юридична Україна*, 7, 11.

⁴ Анісімова, Г.В. (2019). *Теоретичні засади розвитку екологічного законодавства в контексті природно-правової доктрини*: монографія. Харків: Право, 547.

⁵ Марусенко, Р.І. (2005). *Правові аспекти земельних сервітутів в Україні*: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. Київ, 6.

⁶ Терновая, Ю.Е. (2016). Проблема правовой природы и сущности публичного сервитута по законодательству РФ. *Евразийский юридический портал*, 4(95). <<https://www.eurasialegal.info/index.php/zemelnoe-pravo/5114-2016-10-12-06-50-15.html>> (2019, листопад, 30).

законодавством. При цьому слід усвідомлювати той факт, що сервітут передбачає право не безпосередньо на об'єкт, а на присвоєння окремих проявів його корисності. Наприклад, в італійському праві (ст. 1028 Цивільного кодексу Італії) поняття корисності (*Nozione dell'utilità*) визначається через надання додаткових можливостей використання чужої земельної ділянки, що може не пов'язуватись напряду з інтересами власника сусідньої нерухомості, а слугує цілям «отримання більшої зручності для доступності до інших володінь чи населених пунктів»¹.

Т.І. Макарова обґрунтовує доцільність введення в Екологічний кодекс Республіки Білорусь, а слідом за ним у цивільне і природоресурсне законодавство – земельне, водне, лісове, інституту публічного сервітуту, який встановлює приватноправові і публічно-правового гарантії як для осіб, які здійснюють господарську діяльність у порядку спеціального природокористування та володіють в зв'язку з цим речовими правами на ділянки природних ресурсів, так і для осіб, які здійснюють загальне природокористування². У дисертаційному дослідженні М.К. Черкашиної на теоретичному рівні розглянуто можливість запровадження державними органами й органами місцевого самоврядування права публічного сервітуту, який дозволив би якнайкращим чином збалансувати інтереси власників, користувачів природних об'єктів і територіальних громад і виступив би юридичною гарантією забезпечення права загального природокористування³.

Існують й дещо інші точки зору. Так, на сьогодні діючий Водний та Лісовий кодекси РФ відмовились від ідеї регулювання водних і лісових відносин через механізм публічного сервітуту, як це було раніше. Очевидно, відмова від цієї правової конструкції зумовлена тим, що її суть не відповідає класичному розумінню сервітутних відносин⁴. У зв'язку із цим, пропонується внести зміни в регламентацію цієї правової категорії. Обґрунтовується необхідність введення в діюче законодавство терміну «обмеження права власності в публічних (суспільних) інтересах», під яким слід розуміти обмеження правомочностей власника, що виникають на основі актів органів державної влади, з метою забезпечення реалізації прав і законних інтересів необмеженого кола осіб (в суспільно-корисних цілях)⁵. Утім, для нас видається більш прийнятним вважати публічний природоресурсний сервітут обтяженням земельної ділянки (лісової, водного фонду тощо), що встановлюються з ініціативи, здебільшого, відповідних публічних утворень, тобто органів державної влади чи місцевого самоврядування в інтересах осіб, які мають потребу у використанні цих ділянок на засадах права як загального, так і спеціального природокористування. Загальна мета публічного природоресурсного сервітуту – забезпечення паритету прав загальних і спеціальних користувачів природних ресурсів.

Висновок. Отже, питання доцільності прямого законодавчого закріплення публічного сервітуту щодо природних об'єктів (їх ресурсів) залишається дискусійним, в літературі спостерігається певна розбіжність у поглядах різних авторів з цього питання. Дана проблема повинна бути вирішена з врахуванням існуючих наукових обґрунтувань та досліджень та вимог практики. Публічний природоресурсний сервітут в перспективі може стати одним із правових механізмів забезпечення інтересів держави, громад чи суспільства в цілому та окремих природокористувачів/власників природних ресурсів та створити можливості реалізації приватноправових інтересів з урахуванням публічних.

References:

1. Trofimova, L.V. (2009). Podatkova polityka v konteksti dykhotomii "publichnyi interes – pryvatnyi interes" [Tax Policy in the Context of the Public Interest – Private Interest Dichotomy]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoho universytetu DPS Ukrainy (ekonomika, pravo)* [Scientific Bulletin of the National University of the State Tax Service of Ukraine (Economics, Law)], no. 4(47), 170. [in Ukrainian].
2. Raimov, R.I., Pasichnyk, A.V. (2018). Osoblyvosti publichnoho interesu [The Specifics of Public Interest]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal* [The Scientific Electronic Journal of Law], no. 2, 150-153. [in Ukrainian].

¹ Синицын, С.А. (2018). Частные и публичные сервитуты в российском и зарубежном праве. *Право. Журнал Высшей школы экономики*, 2, 31.

² Макарова, Т.И. (2006). Право природопользования как институт экологического законодательства (к вопросу о разработке Экологического кодекса Республики Беларусь). *Право и демократия*: сб. науч. тр., Минск: БГУ, 108-120.

³ Черкашина, М.К. (2008). *Юридичні гарантії права природокористування*: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. Харків, 6.

⁴ Васильева, М.И. (2012). Право граждан на доступ к природным ресурсам. *Журнал российского права*, 3, 13.

⁵ Терновая, Ю.Е. (2016). Проблема правовой природы и сущности публичного сервитута по законодательству РФ. *Евразийский юридический портал*, 4(95). <<https://www.eurasialegal.info/index.php/zemelnoe-pravo/5114-2016-10-12-06-50-15.html>> (2019, листопад, 30).

3. Kolomiets, T.O. (2004). *Administratyvnyi prymus u publichnomu pravi: teoriia, dosvid ta praktyka realizatsii* [Administrative Coercion in Public Law: Theory, Experience and Practice of Implementation]. Zaporizhzhia: Polihraf. [in Ukrainian].
4. Misnik, G.A., Misnik, N.N. (2006). Publichnyie i chastnyie interesy v ekologicheskome prave [Public and Private Interests in Environmental Law]. *Ekologicheskoe pravo* [Environmental Law], no. 2, 29-37. [in Russian].
5. Kobetska, N.R. (2016). *Dozvilne ta dohovirne rehuliuвання vykorystannia pryrodnykh resursiv v Ukraini: Dysertatsiia na zdobuttia naukovoho stupenyu doktora yurydychnykh nauk* [Permit and Contractual Regulation of the Use of Natural Resources in Ukraine: Dissertation for the degree of Doctor of Sciences in Law]. Kyiv. [in Ukrainian].
6. Shmyhova, O.M. (2010). *Pravove rehuliuвання rekreatsiinoho pryrodokorystuvannia v Ukraini ta inshykh derzhavakh: avtoreferat dysertatsii na zdobuttia naukovoho stupenia kandydata yurydychnykh nauk* [The Legal Regulation of Recreational Use of Natural Resources in Ukraine and Other States: Extended Abstract of Cand. Sci. (Law) Dissertation]. Kyiv. [in Ukrainian].
7. Cherkashyna, M.K. (2008). *Yurydychni harantii prava pryrodokorystuvannia: avtoreferat dysertatsii na zdobuttia naukovoho stupenia kandydata yurydychnykh nauk* [Legal Guarantees of the Right to the Use of Natural Resources: Extended Abstract of Cand. Sci. (Law) Dissertation]. Kharkiv. [in Ukrainian].
8. Onika, Ya.V. (2015). *Rechovi prava na zemelni dilianky lisohospodarskoho pryznachennia: tsyvilno-pravovyi aspekt*. Dysertatsiia na zdobuttia naukovoho stupenia kandydata yuryd. nauk [Real Rights to Public-Sustained Yield Units: Civil Law. Dissertation for the degree of Candidate of Sciences in Law]. Kharkiv. [in Ukrainian].
9. Ruden, O.V. (2014). *Pravova pryroda ta yurydychni oznaky ekolohichnykh dohovirnykh vidnosyn* [The Legal Nature and Legal Features of Environmental Contractual Relations]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoho universytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy* [Scientific Bulletin of the National University of Bioresources and Natural Resources Management of Ukraine], no. 197 (3), 155-163. [in Ukrainian].
10. Semkiv, V.V. (2013). *Pryrodoresursovi servituty za zakonodavstvom Ukrainy: suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku*. [Easements to Natural Resources under Ukrainian Legislation: Current State and Prospects for Development]. *Pravo, suspilstvo i derzhava: Mizhnarodna nauково-praktychna konferentsiia (Kyiv, 15-16 liutoho 2013 r.)* [Law, Society and the State: International Research and Development Conference (Kyiv, February 15-16, 2013)] 80-83. [in Ukrainian].
11. Myronenko, I.V. (2013). *Zmist ta znachennia publichnykh servitutiv dlia pravovoho rehuliuвання zemelnykh vidnosyn* [The Content and Meaning of Public Easements for the Legal Regulation of Land Relations]. *Derzhava I pravo. Yurydychni i politychni nauky* [State and Law. Legal and Political Sciences], no.60, 342-349. [in Ukrainian].
12. Kobetska, N.R. (2007). *Rozmezhuвання ta vzaiemodiia publichnykh i derzhavnykh ekolohichnykh interesiv* [Separation and Interaction of Public and State Environmental Interests]. *Yurydychna Ukraina* [The Legal Ukraine], no.7, 8-12 [in Ukrainian].
13. Anisimova, H.V. (2019). *Teoretychni zasady rozvytku ekolohichnogo zakonodavstva v konteksti pryrodno-pravovoi doktryny: monohrafiia* [Theoretical Principles of the Development of Environmental Legislation in the Context of Natural Law Doctrine: A Study]. Kharkiv: Pravo. [in Ukrainian].
14. Marusenko, R.I. (2005). *Pravovi aspekty zemelnykh servitutiv v Ukraini: avtoreferat dysertatsii na zdobuttia naukovoho stupenia kandydata yurydychnykh nauk* [Legal Aspects of Easements in Ukraine: Extended Abstract of Cand. Sci. (Law) Dissertation]. Kyiv. [in Ukrainian].
15. Ternovaya, Yu.E. (2016). *Problema pravovoy prirody i suschnosti publichnogo servituta po zakonodatelstvu RF* [The Problem of the Legal Nature and Essence of Public Easements under the Legislation of the Russian Federation]. *Evraziyskiy yuridicheskii portal* [Eurasian Law Portal], 4(95). <<https://www.eurasialegal.info/index.php/zemelnoe-pravo/5114-2016-10-12-06-50-15.html>> (2019, november, 30). [in Russian].
16. Sinitsyn, S.A. (2018). *Chastnyie i publichnyie servituty v rossiyskom i zarubezhnom prave* [Private and Public Easements in Russian and International Law]. *Pravo. Zhurnal Vysshey shkoly ekonomiki* [Right. The Journal of the Higher School of Economics], no. 2, 26-44. [in Russian].
17. Makarova, T.I. (2006). *Pravo prirodopolzovaniya kak institut ekologicheskogo zakonodatelstva (k voprosu o razrabotke Ekologicheskogo kodeksa Respubliki Belarus)* [The Right to the Use of Natural Resources as Part of Environmental Legislation (On the Issue of Developing the Environmental Code of the Republic of Belarus)]. *Pravo i demokratiya: sb. nauch. tr.* [Law and Democracy: A Collection of Academic Papers], Minsk: BGU, 108-120. [in Belarus].
18. Vasileva, M.I. (2012). *Pravo grazhdan na dostup k prirodnyim resursam* [The Right of Citizens to Access to Natural Resources]. *Zhurnal rossiyskogo prava* [The Journal of Russian Law], no.3, 5-14. [in Russian].